

مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۰۶ حسین هوشمند

فیروزآبادی *

چکیده

روابط ساده عرضه‌کننده و مصرف‌کننده در قدیم، امروزه به دلیل تنوع، پیچیدگی و استفاده از فناوری‌های جدید تغییر یافته و افراد مختلفی میان تولیدکننده و مصرف‌کننده به عنوان واسطه، دلال یا توزیع‌کننده قرار گرفته‌اند؛ به گونه‌ای که امروزه مصرف‌کنندگان برخلاف قدیم نوعاً تولیدکننده‌ها را نمی‌شناسند و با مداخله دولت‌ها در این روابط، شاخه «حقوق مصرف» ایجاد شده است. در این زمینه پرسش این است که چنانچه بر اثر عیب یک کالا خسارتی به مصرف‌کننده وارد شود، مسئولیت مدنی عرضه‌کنندگان کالاها بر کدام مبنای مسئولیت مدنی استوار است؟ آیا عرضه‌کننده فقط در قبال خریدار کالا مسئولیت دارد یا وی در قبال مصرف‌کننده یا دیگر افرادی نیز که از ناحیه کالا آسیب می‌بینند، مکلف به جبران خسارت است؟ در این نوشتار ضمن بررسی مبانی مختلف طرح‌شده در خصوص موضوع، تمایل قانونگذار ایران به پذیرش مسئولیت محض مطابق مواد ۲ و ۱۸ قانون حمایت از مصرف‌کننده استنتاج شده است. خریدار کالای معیوب علاوه بر ضمانت اجرای اعمال خیار عیب یا ارجح می‌تواند به مسئولیت قهری عرضه‌کننده نیز برای جبران خسارات خود استناد نماید. اما با توجه به نقص قانون سایر زیان‌دیدگان راهی جهت جبران خسارت جز از طریق قواعد عمومی مسئولیت مدنی و استناد به مواد قانون مسئولیت مدنی و مواد مربوط به اتلاف و تسبیب ندارند.

واژگان کلیدی: مصرف‌کننده، تولیدکننده، مسئولیت محض، عرضه‌کننده، مصرف‌کننده

مقدمه

در گذشته روابط خریدار و فروشنده یک رابطه ساده بود و تنوع محصولات و کالاهای مختلف صنعتی و تجاری وجود نداشت و معمولاً تولیدکننده خودش عرضه‌کننده و فروشنده محصولش بود اما به مرور با پیشرفت‌های صورت گرفته در زمینه‌های کشاورزی و صنعتی و تجاری و به دلیل افزایش جمعیت و به وجود آمدن شهرهای بزرگ مملو از افراد مصرف‌کننده و دور شدن مصرف‌کننده از تولیدکننده‌ای که ممکن است در یک شهرک صنعتی در اطراف شهر مصرف‌کننده یا در فاصله‌ای دورتر یعنی شهری غیر از شهر مصرف‌کننده یا حتی در کشوری دیگر باشد و نیز به دلیل تولید محصولات بعضاً خطرناک و پیچیده و قرار گرفتن افراد مختلف میان تولیدکننده و مصرف‌کننده به عنوان واسطه، دلال یا توزیع‌کننده همه و همه باعث شده تا دیگر رابطه مصرف‌کننده و تولیدکننده یک رابطه ساده خرید و فروش نباشد و مصرف‌کنندگان برخلاف قدیم نوعاً تولیدکننده‌ها را نمی‌شناسند و فقط نام تجاری یا علامت تجاری یا مبدأ جغرافیایی تولیدکننده است که مشوق خرید محصولات می‌گردد. همه این مسائل باعث شده تا در کشورهای صنعتی دولت‌ها در ارتباط میان عرضه‌کنندگان و مصرف‌کنندگان مداخله نمایند و اقدام به وضع مقررات حمایتی آمرانه از قشر ضعیف تر یعنی مصرف‌کننده نمایند و حقوقی به نام «حقوق مصرف» به وجود بیاید. در حقوق مصرف، مصرف‌کنندگان به طور طبیعی در موضع ضعیف تری نسبت به متخصصین قرار دارند و این وظیفه قانون است که از ضعیف در مقابل قوی حمایت کند و حقوق مدنی مرسوم برای حمایت از مصرف‌کنندگان ناتوان شده است. (الوا، ۱۳۷۷: ۲۵۱) به تبعیت از تحولات جهانی مربوط به حقوق مصرف، قانونگذار ایران در سال ۱۳۸۶ قانونی را با عنوان «قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو» به صورت خاص و در سال ۱۳۸۸ قانون جامعی را برای حمایت از مصرف‌کنندگان کلیه کالاها با عنوان «قانون حمایت از مصرف‌کنندگان» تصویب نمود تا

بدین وسیله به حمایت از مصرف‌کننده پردازد. در این فصل برآنیم تا بررسی نماییم که مسئولیت مدنی عرضه‌کنندگان کالاها بر کدام مبانی استوار است؟ آیا عرضه‌کننده فقط در قبال خریدار کالا مسئولیت دارد یا وی در قبال مصرف‌کننده یا دیگر افرادی نیز که از ناحیه کالا آسیب می‌بینند، مکلف به جبران خسارت است؟ لذا با اشاره به مسئولیت مدنی افراد مختلفی که در زنجیره تولید حضور دارند تا کالا را به دست مصرف‌کننده می‌رسانند به بررسی مبنای مسئولیت مدنی عرضه‌کنندگان در قبال مصرف‌کنندگان پرداخته و سپس قلمرو و حدود مسئولیتشان را مشخص سازیم. همچنین با توجه به دستورالعمل جامعی که برای حمایت از مصرف‌کننده در سال ۱۹۸۵ در جامعه اروپایی به تصویب رسیده و در سال ۱۹۹۹ اصلاح گردیده و بیش از سایر قوانین کشورهای پیشرفته مورد توجه قانونگذار و حقوق‌دانان کشور ما قرار گرفته است، ناچار از مقایسه برخی مواد این دستورالعمل با حقوق کشومان هستیم.

۱. حرکت از مسئولیت قراردادی تولیدکنندگان به سمت مسئولیت قهری‌شان

مسئولیت تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان کالاهای معیوب تحت دو عنوان مسئولیت قراردادی و مسئولیت غیر قراردادی قابل بررسی است. چنانچه بین تولیدکننده و مصرف‌کننده قراردادی موجود باشد، عنوان مسئولیت، مسئولیت قراردادی است و اگر کالا معیوب باشد، ماده ۴۲۲ قانون مدنی مشتری را مخیر میان فسخ (اعمال خیار عیب) و اخذ ازش نموده است. چنانچه در این قرارداد بصورت صریح شرط شده باشد که تولیدکننده یا فروشنده مکلف است که مبیع را بصورت سالم و بی عیب به مشتری تسلیم نماید، خودداری از تسلیم آن بصورت سالم به مشتری مسئولیت قراردادی را برای بایع در پی دارد. این مسئولیت عینی و محض است یعنی لازم نیست خریدار تقصیر متعهد را اثبات نماید، بلکه نقض قرارداد خود تقصیر است و ناقض قرارداد باید از عهده خسارت برآید (قاسمی و خالدی، ۱۳۹۱:

۱۷۲). همچنین چنانچه قراردادی بدون هیچ گونه شرطی منعقد گردد، اطلاق عقد ضرورت سلامت مبیع از عیوب نهفته را اقتضا می کند؛ چراکه مصرف کننده متعارف پول خود را در برابر کالای سالم و بدون عیب می پردازد. در غیر این صورت معاوضی بودن بیع مخدوش می گردد. از نظر فقها سلامت مبیع از جمله شروط بنایی به نفع خریدار است و در تمام بیع ها وجود دارد و همین شرط مبنای خیار عیب می باشد (نجفی، ۱۹۸۱: ج ۲۳، ص ۲۳۵؛ انصاری، ۱۴۱۵ق: ۲۵۲-۲۵۳).

اما محدود ساختن رابطه خریدار و فروشنده به مسئولیت قراردادی با نیازهای امروز سازگار نیست و منجر به توقف مسئولیت تولیدکننده در مرز قلمرو خصوصی قرارداد می شود و مصرف کنندگان کالای معیوب که خریدار نیستند اگر بواسطه کالا زیانی بینند قادر به مطالبه مسئولیت از فروشنده نخواهند بود (ر.ک: کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۴). ضمن اینکه خسارتهای ناشی از کالای معیوب محدود به تفاوت قیمت نیست و می تواند خسارت های دیگری برای مصرف کننده داشته باشد (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۱۸). پذیرش مسئولیت قراردادی منافع خریداران را به خطر می اندازد چراکه ممکن است خریدار به جهت نیازی که به کالای تولید شده دارد، حاضر به خرید کالا علی رغم شرط معافیت تولیدکننده از مسئولیت شود و حقوقش تضییع گردد (ر.ک: مشایخ و شهبازی نیا و خوئینی، ۱۳۹۶: ۴۰).

این ایرادات منجر به خروج ارتباط تولیدکننده و مصرف کننده از حصار مسئولیت قراردادی و حرکت به سمت مسئولیت قهری یا غیر قراردادی گردید تا بدین طریق بتوان اصل نسبی بودن قراردادها را کنار نهاده و به هر مصرف کننده کالا چه رابطه مستقیم قراردادی با تولیدکننده داشته باشد و چه نداشته باشد امکان طرح دعوا علیه تولیدکننده داد. بدیهی است میان پسر بچه ای که در کوچه بازی می کند با تولیدکننده خودرویی که دود محصولش به ریه بچه آسیب می رساند یا میان کارخانه سازنده

روغن نباتی و توریستی که برای گردش به ایران آمده است، قراردادی نیست؛ اما حقوق وظیفه دارد از زیان دیده یک محصول حمایت به عمل آورد و این همه فقط با شکستن حصار مسئولیت قراردادی تولیدکنندگان امکان پذیر است.

۲. مفهوم «کالای معیوب»، «تولیدکننده»، «عرضه کننده» و «مصرف کننده»

عیب در لغت نامه های فارسی (معین، ۱۳۸۶: ۴۹۰) و عربی (ابن منظور، ۱۴۰۸ق: ۴۹۰) به معنای بدی، نقص و کاستی و نقصان آمده و در اصطلاح فقهی عیب نقصان وصفی است که کالا را از مرتبه متوسط عرفی نزد مردم متعارف جامعه پایین تر بیاورد (انصاری، ۱۴۱۵ق: ۲۶۵) و در اصطلاح حقوقی گفته شده هرگونه کمی و کاستی یا زیادی و فزونی بر خلاف عادت و متعارف است که سبب نقصان ماهیت یا انتفاع گردد (ر.ک: جعفری لنگرودی، ۱۳۹۳: ۲۶۹۶). «عیب در تولید کالا» شامل هر نوع عیب از قبیل عیب در طراحی یا ساخت و نیز عدم راهنمایی کامل در خصوص نحوه استفاده صحیح از کالا، مشکلات و عوارض ناشی از عدم استفاده صحیح از آن و هر عاملی که سلامت جان یا روان مصرف کننده را به خطر می اندازد، دانسته شده است (جعفری تبار، ۱۳۸۹: ۹۲). به موجب بند ۴ ماده ۱ قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان ۱۳۸۸ مقصود از عیب: «زیاده یا نقیصه یا تغییر حالتی است که موجب کاهش ارزش اقتصادی کالا یا خدمات تولید شده باشد» همچنین ماده ۲ آیین نامه اجرایی قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو مصوب ۱۳۸۶ اصطلاح در تعریف عیب ناشی از فرایند تولید آن را زیاده، نقیصه یا تغییر حالتی دانسته که موجب کاهش ارزش اقتصادی کالا و خدمات یا عدم امکان استفاده متعارف از آن گردد. در این تعاریف عیب مفهوم شناسی گشته، اما آنچه در مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید مدنظر است خسارت ناشی از عیب کالا است نه نقص بها و کاهش ارزش اقتصادی آن.

در ماده ۶ دستورالعمل جامعه اروپایی مصوب ۱۹۸۵ در تعریف کالای معیوب آمده است: «کالا در صورتی معیوب است که با لحاظ کردن مقدمات زیر سلامت

مورد توقع فرد مصرف‌کننده را فراهم نیاورده باشد: الف) ارائه کالا، ب) استفاده که به شکل معروف و متعارف از کالای تولیدشده انتظار می‌رود و ج) زمانی که کالای تولیدشده به جریان افتاده است» و بعد ادامه می‌دهد که کالای تولیدشده قبلی را در مقایسه با کالایی که بعداً و در آینده و با کیفیت بهتر به وجود آمده، نمی‌توان معیوب به حساب آورد. در این قانون فقط کالایی معیوب دانسته شده که سلامت فرد را به خطر بیندازد و فقط به حق برخورداری از محصول ایمن از حقوق مصرف‌کننده دانسته شده است؛ بدون اینکه به انتظار مصرف‌کننده از کالا توجه شود. چه‌بسا ممکن است کالایی سلامت مصرف‌کننده را به خطر نیندازد، اما استفاده مورد انتظار مصرف‌کننده را تأمین ننماید. مطابق این قانون مصرف‌کنندگان از این حق بهره‌مند هستند که کالا و خدماتی که به آنها عرضه می‌شود به جان یا سلامتی و اموال آنها آسیب نرساند (عادل، ۱۳۸۸: ۲۶). اما در دستورالعمل ۱۹۹۹ جامعه اروپا در ماده ۲ معیار عیب کالا عبارت است از «عدم تناسب کالا با انتظار مصرف‌کننده» و فروشنده باید کالایی را به خریدار تحویل دهد که با قرارداد فروش تناسب داشته باشد.

کالا شامل کالاهای منقول می‌گردد که ممکن است خود کالای مجزا باشد یا در کالای منقول دیگر یا در مالی غیرمنقول نصب شده باشد که مصادیق متنوع و متعدد دارد؛ از جمله مواد خوراکی و پوشاکی، لوازم و وسایل بهداشتی، ماشین‌آلات، داروها، مصالح و تجهیزات به‌کاررفته در ساختمان، کتاب‌ها و مجلات و هرگونه شیئی که مورد مبادله و استفاده قرار می‌گیرد. کالا علی‌الاصول اموال غیرمنقول را شامل نمی‌گردد (جعفری‌تبار، ۱۳۸۹: ۸۳).

ماده ۳ دستورالعمل جامعه اروپا ۱۹۸۵، «تولیدکننده» را در سه بند مستقل تعریف نموده و مقرر داشته است: «۱. منظور از تولیدکننده سازنده تمامی کالاها، تولیدکننده مواد خام یا سازنده اجزای ترکیبی آن و هر شخصی است که با قرار دادن نام، علامت تجاری یا دیگر نشانه‌های مختص خود بر کالا، خود را تولیدکننده آن معرفی می‌کند.

۲. بدون نفی مسئولیت تولیدکننده، هرکس که کالایی را برای فروش، اجاره یا هریک از اشکال توزیع در زمان داد و ستد خود به جامعه اروپا وارد کند، تولیدکننده تلقی شده و از نظر این طرح، دارای مسئولیت تولیدکننده می‌باشد. ۳. در مواردی که تعیین هویت تولیدکننده کالا امکان‌پذیر نمی‌باشد، هر یک از تهیه‌کنندگان کالا، تولیدکننده تلقی خواهند شد، مگر آنکه ظرف مدتی متعارف، هویت تولیدکننده یا کسی که کالا را برای او تهیه کرده‌اند، به زیان‌دیده اطلاع دهند. در مواردی که کالای واردشده هویت واردکننده موضوع پاراگراف دوم را نشان ندهد، همین حکم جاری است؛ حتی اگر نام تولیدکننده مشخص باشد». از نظر بند ۲ ماده یک دستورالعمل ۱۹۹۹ جامعه اروپا نیز تولیدکننده عبارت است از سازنده کالاهای مصرفی، واردکننده کالاهای مصرفی به قلمرو جامعه اروپا یا هرکسی که با قرار دادن نام، علامت تجاری یا دیگر اختصاصات ویژه، خود را تولیدکننده معرفی نموده است.

عرضه‌کننده به معنای عام کلمه شخصی است که صاحب حرفه‌ای خاص به‌شمار می‌آید و در زمینه فعالیت حرفه‌ای خویش از اطلاعات تخصصی برخوردار است و در مورد فرایند تولید و عناصر و اجزای تشکیل‌دهنده کالا و طرز استفاده آن و عیوب موجود در کالا و خطرهای ناشی از مصرف آن اطلاعات لازم را دارد. عرضه‌کننده اعم از شخص حقیقی و حقوقی است و برای رفع نیازهای حرفه‌ای خود اقدام می‌کند (الوا، ۱۳۷۹: ۳۱۶ به بعد). کلیه افراد دخیل در امر تولید، توزیع و فروش کالای معیوب تعهد ایمنی داشته و می‌توانند در دعوای خسارت طرف دعوا قرار گیرند و علاوه بر تکلیف به رد ثمن مکلف به جبران خسارت نیز می‌باشند؛ هرچند فرض این است که فروشنده غیرحرفه‌ای با حسن نیت، تنها ملزم به رد ثمن است و نه جبران خسارت (جعفری‌تبار، ۱۳۸۹: ۷۰). مطابق بند ۲ ماده اول قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان ۱۳۸۸: «عرضه‌کنندگان کالا و خدمات: به کلیه تولیدکنندگان، واردکنندگان، توزیع‌کنندگان، فروشندگان کالا و ارائه‌کنندگان خدمات اعم از فنی و

حرفه‌ای و همچنین کلیه دستگاه‌ها، مؤسسات و شرکت‌هایی که شمول قانون بر آنها مستلزم ذکر یا تصریح نام است و به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم و به‌صورت کلی یا جزئی کالا یا خدمت به مصرف‌کننده ارائه می‌نمایند، اطلاق می‌شود.

درخصوص قلمرو مفهوم مصرف‌کننده نیز سه دیدگاه در حقوق تطبیقی وجود دارد: دیدگاه اول مصرف‌کننده به‌عنوان طرف قرارداد (یعنی فقط خریدار)، دیدگاه دوم مصرف‌کننده به‌عنوان استفاده‌کننده (که اشخاص ثالث استفاده‌کننده از کالا را که خودشان خریدار نبوده‌اند، در بر می‌گیرد مانند خانواده خریدار) و دیدگاه سوم که جامع‌ترین است، مصرف‌کننده به‌عنوان زیان‌دیده؛ یعنی هر زیان‌دیده از کالا را مصرف‌کننده تلقی کنیم، حتی اگر استفاده‌کننده از کالا هم نباشد، مانند عابری که در اثر عیب یک اتومبیل مصدوم می‌شود (ر.ک: بادینی، ۱۳۹۱: ۵۳۳). متأسفانه حقوق ایران دیدگاه اول را که متضمن حمایت کمتری از زیان‌دیدگان ناشی از عیب می‌باشد، پذیرفته است. مطابق بند ۱ ماده ۱ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان ۱۳۸۸: «مصرف‌کننده: هر شخص حقیقی و یا حقوقی است که کالا یا خدمتی را خریداری می‌کند». اما در بند ۵ ماده ۱ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو ۱۳۸۶ مصرف‌کننده، استفاده‌کننده معرفی شده است: «هر شخص حقیقی یا حقوقی که خودرو را برای استفاده شخصی یا عمومی در اختیار دارد».

۳. مبنای مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید

با توجه به پیچیدگی محصولات صنعتی و ساخته‌شده با فناوری‌های جدید نظریه سنتی تقصیر کارایی لازم را جهت توجیه مسئولیت تولیدکننده به هیچ وجه ندارد؛ چراکه مطابق آن بار اثبات بر دوش مصرف‌کننده است و اثبات تقصیر عرضه‌کننده بسیار مشکل است و لازم است مصرف‌کننده احاطه و آگاهی لازم را درخصوص ساخت کالا و ترکیبات و طراحی و ایمنی آن داشته باشد. درحالی‌که با توجه به

تخصصی بودن کالاها، اصولاً افراد عادی و غیرحرفه‌ای برایشان چنین آگاهی و تخصصی وجود ندارد. همچنین از جهت قلمرو تقصیر حمایت قانونی تنها شامل افرادی می‌گردد که بروز خسارت برایشان قابل پیش‌بینی باشد، مانند رهگذری که از تصادم ماشین معیوب صدمه می‌بیند و در رانندگی قابل پیش‌بینی است، اما درخصوص کسانی که بروز خسارت به آنها قابل پیش‌بینی نیست، نمی‌تواند پاسخگو باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۷) و از طرفی اثبات تقصیر عرضه‌کننده مستلزم ارجاع موضوع به کارشناس و پرداخت هزینه‌های سنگین برای اظهار نظر در خصوص تقصیر یا عدم تقصیر است (بادینی، ۱۳۸۴: ۴۴۸). ضمن اینکه لزوم اثبات تقصیر و حتی احراز رابطه سببیت خود خلاف حقوق مصرف‌کننده است و مانعی بر سر راه وی محسوب می‌شود. با توجه به انتقادهای وارد بر نظریه سنتی تقصیر جهت تعدیل یا جایگزینی این نظر راه‌حل‌های مختلف دیگری مطرح گردید.

اولین راه‌حل استفاده از نظریه اماره تقصیر بود. بدین توضیح که چون عرضه‌کننده شخص حرفه‌ای و دارای تخصص و تجربه نسبت به کالا محسوب می‌شود، پس فرض گرفته شود که وی مقصر است و این عرضه‌کننده است که باید برای اثبات بی‌تقصیری خود دلیل اقامه کند. اماره تقصیر ابتدا تنها به زیان عرضه‌کننده حرفه‌ای و متخصص مورد استناد قرار گرفته است (جعفری‌تبار، ۱۳۸۹: ۲۶). باوجوداین برخی پیشنهاد داده‌اند به عرضه‌کنندگان غیرحرفه‌ای نیز تسری یابد تا بدین وسیله هر شخصی بدون داشتن مهارت و تخصص کافی مبادرت به تولید کالا ننماید و سطح احتیاط و رعایت نکات ایمنی را بالا ببرد (امیدی، ۱۳۷۴: ۵۷-۵۸). به عبارت دیگر برای فروشنده فرض علم به عیب را می‌توان مطرح کرد، یعنی فرض بر این است که فروشندگان از عیوب کالایشان آگاهند (کاظمی، ۱۳۹۲: ۶۰). این نظریه نیز از جهاتی ناکارآمد است؛ چراکه اماره تقصیر تنها در مواردی می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد که خسارت در نتیجه عیب کالا به بار آمده باشد، اما اگر تولیدکننده مرتکب تقصیر

نشده باشد یا اینکه عیب، ناشی از تقصیر اشخاص دیگری مانند قطعه‌ساز باشد یا علل ناشناخته‌ای داشته باشد، کمک چندانی به زیان‌دیده نمی‌کند.

راه‌حل دیگری که پیشنهاد گردید، استفاده از نظریه تضمین کالا توسط تولیدکننده بود. مطابق این نظر عرضه‌کننده تعهد می‌کند که کالای سالم و بی‌عیب در اختیار مصرف‌کننده قرار دهد. نقض این تعهد، مسئولیت قراردادی و تکلیف به جبران خسارت به همراه دارد. معمولاً در روابط قراردادی سخن از تضمین کالا توسط تولیدکننده یا فروشنده در قبال خریدار مطرح می‌گردد؛ اما رویه قضایی در پاره‌ای کشورها با هدف حمایت از مصرف‌کنندگان این شرط ضمنی را گسترش داده و آن را شامل مصرف‌کنندگانی هم که با عرضه‌کننده رابطه قراردادی ندارند، دانسته است (رک: بادینی، ۱۳۹۱، ص ۵۱۷). در واقع عرضه‌کننده نه فقط در قبال خریدار، بلکه در مقابل همه مصرف‌کنندگان مسئولیت غیرقراردادی دارد و تضمین در قبال عموم مصرف‌کنندگان است و تولیدکننده باید تضمین کند که کالا برای استفاده مورد نظر به‌شکلی مقبول، متعارف و ایمن تولید شده است. این نظریه توسط برخی اساتید در حقوق داخلی نیز به دادگاه‌ها پیشنهاد شده است (جعفری‌تبار، ۱۳۸۹: ۳۵).

بر نظریه تضمین نیز اشکالاتی وارد شده است؛ از جمله اینکه تضمین برای استفاده از کالا می‌تواند مطرح شود، اما با افرادی که قصد استفاده از کالا را ندارند، بلکه صرفاً براساس یک اتفاق از کالای معیوب آسیب می‌بینند، ارتباطی ندارد تا بتواند مسئولیت مدنی در قبال آنان را نیز توجیه نماید. همچنین تضمین باید در ضمن یک عقد و قرارداد باشد و به همین دلیل تولیدکننده می‌تواند با گنجاندن شرط عدم مسئولیت این تضمین را از خود سلب کند (جابری، ۱۳۸۶: ۳۶-۳۷).

انتقاد به این نظریات منجر به طرح نظریه مسئولیت محض گردید. مطابق این نظریه صرف وجود رابطه سببیت بین عیب کالا و ورود ضرر کافی است و نیازی به اثبات تقصیر عرضه‌کننده نیست. همچنین برای استناد به این مسئولیت لازم نیست

بین زیان‌دیده و عرضه‌کننده رابطه قراردادی وجود داشته باشد. اعمال این مسئولیت باعث می‌شود عرضه‌کننده در ایمنی و پیشگیری از عیب کالا سرمایه‌گذاری کند و عدالت اقتضا می‌کند بین مصرف‌کننده و عرضه‌کننده، خسارت بر عهده شخصی قرار گیرد که اطلاعات بیشتری در خصوص کالا دارد و می‌تواند با هزینه‌ای کمتر از ضرر پیشگیری کند. بنابراین حمایت از حقوق مصرف‌کننده اقتضای آن را دارد که وی برای جبران زیان‌های ناشی از کالای معیوب، تکلیفی به اثبات تقصیر تولیدکننده نداشته باشد؛ وگرنه در موارد بسیاری ممکن است به لحاظ عدم امکان اثبات تقصیر تولیدکننده، زیان‌های او بدون جبران باقی بماند. ماده یک دستورالعمل جامعه اروپا ۱۹۸۵ نیز بر همین مبنا مقرر می‌دارد: «تولیدکننده مسئول خسارتی است که از عیب در محصول او ناشی می‌شود». این نوع مسئولیت که مسئولیت محض نام گرفته، نمودار مسئولیتی است که به حکم قانون و بر پایه مصلحت و تدبیر ایجاد می‌شود و تابع قواعد عمومی مسئولیت مدنی نیست. به همین جهت هم آن را مسئولیت نوعی یا کلی نیز نامیده‌اند. هدف این نوع مسئولیت تحمیل ضمان به نتیجه فعل است و نه به کیفیت آن (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۸۶). مسئولیت محض با فرض تقصیر از این جهت متفاوت است که در نظریه فرض تقصیر اثبات مقصر نبودن و عدم آگاهی از عیب کالا عرضه‌کننده را از مسئولیت معاف می‌نماید. اما در مسئولیت محض اثبات عدم تقصیر و عدم آگاهی تأثیری بر مسئولیت عرضه‌کننده ندارد. همچنین مسئولیت محض با مسئولیت مطلق (مانند غاصب که در هر صورت مسئولیت دارد) از این جهت متفاوت است که در مسئولیت مطلق حتی اگر رابطه سببیت قطع گردد (مانند زیان ناشی از قوه قاهره) شخص زیان‌رساننده مسئولیت دارد. اما در مسئولیت محض رابطه سببیت باید موجود باشد و میان عیب کالا و ورود زیان باید رابطه سببیت موجود باشد. بر مبنای این نوع مسئولیت که بر تولیدکننده تحمیل شده است، شخص زیان‌دیده با اثبات سه عنصر تحقق مسئولیت محض یعنی: «ورود زیان»، «وجود عیب

در کالا»، و «رابطه سببیت میان عیب و زیان» می‌تواند خسارات خود را از تولیدکننده دریافت کند. لزوم وجود این سه عنصر برای تحقق مسئولیت محض در جامعه اروپا پیش‌بینی شده است (ر.ک: ابدالی، ۱۳۹۱: ۱۸۸).

در حقوق ایران نیز برخی معتقدند می‌توان نظریه مسئولیت محض را مبنای مسئولیت عرضه‌کننده دانست؛ با این توضیح که چون قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان بعد از ۱۶ سال از ارائه لایحه به تصویب رسید و هدف قانونگذار حمایت از مصرف‌کننده بوده، اگر مبنای مسئولیت مدنی توسط این قانون تغییر نکرده باشد و مصرف‌کننده مجبور به تمسک به معیار سنتی تقصیر باشد، پس در واقع قانونگذار عمل لغو انجام داده که این کار از او بعید است (سلیمی و پارساپور، ۱۳۹۱: ۶۷؛ مشایخ و شهبازی‌نیا و خوئینی، ۱۳۹۶: ۴۷). در مقابل برخی گفته‌اند قانون حمایت چیزی جز تأکید بر قواعد و مبانی گذشته نیست و هیچ حرف جدیدی نزده است (ابدالی، ۱۳۹۱: ۱۸۵). برخی دیگر از اساتید نیز نظریه امنیت بازار را مطرح نموده و با حذف زیان‌دیده به‌صورت کلی مسئولیت عرضه‌کنندگان را در قبال جامعه عدم ایجاد اختلال در بازار و کمک به امنیت آن دانسته‌اند (ر.ک: باریکلو، ۱۳۹۷: ۳۷).

مواد مورد بحث در این قانون پیرامون مبنای مسئولیت مدنی عرضه‌کننده در حقوق ایران مواد ۲ و ۱۸ قانون حمایت است. مطابق ماده ۲ این قانون: «کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات، منفرداً یا مشترکاً مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه‌شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند. اگر موضوع معامله کلی باشد در صورت وجود عیب یا عدم انطباق کالا با شرایط تعیین‌شده، مشتری حق دارد صرفاً عوض سالم را مطالبه کند و فروشنده باید آن را تأمین کند و اگر موضوع معامله جزئی (عین معین) باشد، مشتری می‌تواند معامله را فسخ کند یا ارزش کالای معیوب و سالم را

مطالبه کند و فروشنده موظف است پرداخت کند. در صورت فسخ معامله از سوی مشتری پرداخت خسارت از سوی عرضه‌کننده منتفی است».

قانونگذار در این ماده از خسارات ناشی از کالا بر مصرف‌کننده یا دیگری سخنی به میان نیاورده و فقط به تعهد فروشنده به تحویل کالای سالم و ضمانت اجرای آن اشاره نموده و به خریدار اختیار داده است که یا معامله را فسخ کند یا ارش بگیرد و در مورد کالای کلی تنها می‌تواند الزام بایع را به تسلیم کالای سالم بخواهد. بنابراین این ماده صرفاً ناظر به رابطه قراردادی میان فروشنده و خریدار است و ارتباطی با مسئولیت مدنی ندارد و این مباحث چیزی جز قواعد کلی خیار عیب در قانون مدنی نیست و هدف واقعی حمایت از مصرف‌کننده را محقق نمی‌کند. این در حالی است که در لایحه ابتدایی حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان که در سال ۱۳۷۲ به تصویب هیئت دولت رسیده بود، تعهد تولیدکنندگان تعهد به نتیجه بود.^۱ عجیب‌تر اینکه در قسمت آخر ماده ۲ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان ۱۳۸۸ تصریح شده که در صورت فسخ معامله از سوی مشتری، پرداخت خسارت از سوی عرضه‌کننده منتفی است؛ درحالی‌که ممکن است با وجود فسخ معامله از سوی مشتری و استرداد ثمن، خساراتی به دلیل معیوب بودن کالا به او وارد شده باشد و جبران نشدن این قبیل خسارت‌ها با قواعد عمومی مسئولیت مدنی، منافات دارد.

تنها ماده‌ای که در قانون حمایت درخصوص لزوم جبران خسارت زیان‌دیدگان ناشی از عیب کالا وجود دارد، ماده ۱۸ است که مطابق آن: «چنانچه کالا یا خدمات عرضه‌شده توسط عرضه‌کنندگان کالا یا خدمات معیوب باشد و به واسطه آن عیب،

۱. ماده ۳ لایحه مزبور مقرر می‌داشت: «تولیدکنندگان کالا و خدمات ضامن صحت و سلامت کالا و خدمات مطابق با ... استانداردهای تدوین‌شده و ضوابط اعلام‌شده توسط وزارت بهداشت ... و دستگاه‌های ذیربط بوده و باید کلیه خسارات ناشی از عیوب کالا و خدمات را جبران نمایند». در ماده ۲۲ آن لایحه نیز آمده بود که در دعوی مطالبه خسارت، مصرف‌کننده زیان‌دیده کافی است اثبات نماید که به او زیان وارد شده و این زیان ناشی از عیب کالا یا خدمت بوده است.

خساراتی به مصرف‌کننده وارد گردد، متخلف علاوه بر جبران خسارات به پرداخت جزای نقدی حداکثر تا معادل چهار برابر خسارت محکوم خواهد شد.^۱

واضح است که آنچه برای تحقق مسئولیت مدنی لازم است احراز رابطه سببیت میان کالای معیوب و زیان واردشده است و نه لزوم وجود تقصیر عرضه‌کننده (عبدی‌پور، ۱۳۹۰: ۴). اما در این ماده نیز فقط به لزوم جبران خسارت اشاره شده و مبنای مسئولیت مدنی ناشی از تولید کالا معیوب مشخص نشده است.

بنابراین می‌توانیم بگوییم با توجه به مسئولیت قائل شدن قانونگذار برای عرضه‌کنندگان در ابتدای ماده ۲ در خصوص صحت و سلامت کالا مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف معاملات در حال حاضر حکم عرف در معاملات و نیز با توجه به تکلیف عرضه‌کننده به ضمانت کالا مطابق ماده ۳ در حال حاضر حکم عرف در معاملات این است که تعهد تولیدکننده دایر بر تأمین ایمنی و سلامت کالا دست‌کم در مدت ضمانت یک تعهد به نتیجه است (بادینی، ۱۳۹۱: ۵۲۷) و او نمی‌تواند از زیر بار این مسئولیت شانه خالی کند، مگر اینکه ثابت کند ورود ضرر منتسب به او نیست (مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ قانون مدنی). اما در خارج از مدت ضمانت مصرف‌کننده باید تقصیر عرضه‌کننده را اثبات کند تا بتواند مطالبه خسارت نماید.

این در حالی است که در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان خودرو در ماده ۳ قانونگذار تعهد عرضه‌کننده مبنی بر تأمین سلامت و ایمنی خودرو را در طول مدت ضمانت به صراحت تعهد به نتیجه برشمرده است.^۱

۱. مطابق ماده ۳ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو ۱۳۸۶: «عرضه‌کننده در طول مدت ضمانت مکلف به رفع هر نوع نقص یا عیب (ناشی از طراحی، مونتاژ، تولید، یا حمل) است که در خودرو وجود داشته یا در نتیجه استفاده معمول از خودرو، بروز نموده و با مفاد ضمانت‌نامه و مشخصات اعلامی به مصرف‌کننده مغایر بوده یا مانع استفاده مطلوب از خودرو یا نافی ایمنی آن باشد یا موجب کاهش ارزش معاملاتی خودرو شود. هزینه رفع نقص

واضح است با توجه به خاص بودن قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو و عام بودن قانون حمایت از مصرف‌کنندگان همه کالاها نمی‌توان مبنای قانون خاص را به قانون عام تعمیم داد و تنها می‌توان تمایل قانونگذار را به پذیرش مبنای مسئولیت محض در موارد خاص استنباط کرد.

۴. ارکان مسئولیت مدنی عرضه‌کننده در قبال مصرف‌کننده

در دعوای مسئولیت مدنی مصرف‌کننده زیان‌دیده علیه عرضه‌کننده نیز لازم است ارکان مسئولیت مدنی موجود باشد که به ترتیب وجود هریک را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۴.۱. زیان مصرف‌کننده

از نظر تاریخی در بسیاری از کشورها مسئولیت ناشی از تولید ابتدا در برابر خسارات بدنی و به منظور حفاظت از سلامتی و ایمنی انسان‌ها در جامعه صنعتی و خطرناک کنونی به وجود آمد و هنوز هم این قاعده به عنوان اصل رعایت می‌شود. اما دریافت این خسارت محدود به خسارت بدنی نشده و در مرحله بعد زیان‌های وارد به اموال شخص را هم در بر گرفته است (جعفری‌تبار، ۱۳۸۹: ۱۰۰). بدین ترتیب براساس قوانین و مقررات جاری می‌توان گفت ضرر حاصله از کالای معیوب ممکن است به شکل زیان جسمی (مانند آسیبی که از خوردن یک غذای مسموم بر بدن مصرف‌کننده وارد می‌گردد) یا زیان مادی (مانند زیان مالی خریدار اتومبیل در اثر آتش گرفتن خودروش به دلیل نقص فنی قطعات کارخانه) و به ندرت به شکل زیان معنوی (مانند زیان معنوی خانواده فردی که در اثر خوردن غذای مسموم فوت شده

یا عیب خودرو در طول مدت ضمانت و جبران کلیه خسارات وارده به مصرف‌کننده و اشخاص ثالث، اعم از خسارات مالی و جانی و هزینه‌های درمان ناشی از نقص یا عیب (که خارج از تعهدات بیمه شخص ثالث باشد) هزینه‌های حمل خودرو به تعمیرگاه، تأمین خودروی جایگزین مشابه در طول مدت تعمیرات (چنانچه مدت توقف خودرو بیش از چهل و هشت ساعت باشد) برعهده عرضه‌کننده می‌باشد».

است) باشد. همچنین ممکن است به صورت توأمان علاوه بر خسارت مادی یا جسمی به زیان دیده خسارت معنوی نیز وارد گردد؛ مانند جایی که استفاده از مواد آرایشی و بهداشتی معیوب علاوه بر اینکه بر پوست صورت مصرف کننده خسارت وارد می کند باعث از بین رفتن زیبایی وی و جریحه دار شدن احساساتش گردد.

ماده ۹ دستورالعمل جامعه اروپا ۱۹۸۵ مقرر داشته است: «خسارت عبارت است از: الف) خسارتی که از مرگ یا زیان های جسمی ناشی می شود؛ ب) تلف یا خسارت وارد بر اموالی غیر از خود کالای معیوب، که کمتر از پانصد یورو نباشد، مشروط بر اینکه اقلام این اموال، نوعاً به گونه ای باشند که برای استفاده یا مصرف شخصی منظور شده اند، و شخص زیان دیده آنها را به طور عمده برای استفاده یا مصارف شخصی به کار می گیرد. این ماده لطمه ای به مقررات ملی راجع به خسارت معنوی نخواهد رساند». بنابراین مطابق این ماده مرگ و زیان های جسمی مشمول خسارات ناشی از کالای معیوب است؛ ولی زیان های مالی باید حداقل پانصد یورو باشد تا امکان مطالبه داشته باشد و خسارات معنوی مشمول قوانین داخلی کشورهای اروپایی دانسته شده است. همچنین عیب خود کالا از شمول این قانون خارج است و مشمول قوانین داخلی راجع به عیب پنهانی کالا می باشد و خسارت وارده بر کالاهایی که به واسطه کالای معیوب آسیب می بینند، قابلیت مطالبه دارد به شرط اینکه نوعاً استفاده و مصرف شخصی داشته باشند و زیان دیده هم برای مصرف شخصی از آنها استفاده کند. در قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان ۱۳۸۸ هم خسارت ناشی از فروش کالای معیوب یعنی ارزش در ماده ۲ این قانون قابل مطالبه است و هم خسارت به وجود آمده از کالای معیوب در ماده ۱۸ چنین قابلیت دارد. با توجه به اینکه درباره خسارات ناشی از کالای معیوب به صورت مطلق قانونگذار قابلیت مطالبه گذاشته است، حقوق دانان قائل شده اند که مقصود تمامی خساراتی است که ممکن است در نتیجه کالای معیوب وارد شود؛ اعم از اینکه عیب و نقص باشد یا

تلف، مادی باشد یا معنوی، مرگ باشد یا زیان‌های جسمی و در مورد خسارات مالی نیز حداقلی پیش‌بینی نشده است (ابدالی، ۱۳۹۱: ۱۹۸).

همچنین باید توجه گردد که زیان‌دیده از کالای معیوب ممکن است یک فرد و گاهی یک مجموعه از افراد باشند. مانند جایی که در یک محصول غذایی حشره‌ای پیدا می‌شود و باعث می‌شود مردم مدتی از خرید آن محصول از همه کارخانه‌ها صرف نظر کرده یا کمتر آن محصول را بخرند و بدین‌سان کارخانه‌های دیگری هم که آن محصول را تولید می‌کنند، زیان می‌بینند. شرایط لازم برای اینکه زیان ناشی از عیب تولید قابل مطالبه باشد نیز مانند هر دعوی مسئولیت مدنی دیگری باید موجود باشد. مسلم بودن زیان، مستقیم بودن، قابل پیش‌بینی بودن و عدم جبران قبلی آن از جمله این شرایط است (ر.ک: قاسم‌زاده، ۱۳۸۷: ۸۴؛ صفایی و رحیمی، ۱۳۹۰: ۱۰۱ به بعد). بنابراین در جایی که تولیدکننده محصول خود را بیمه نموده و زیان‌دیده خسارت خود را از شرکت بیمه دریافت نموده، به موجب ماده ۳۰ قانون بیمه دیگر حق مطالبه مجدد خسارت از تولیدکننده منتفی است.

۴.۲. فعل زیانبار و تقصیر عرضه‌کننده

عمل زیانبار گاهی به صورت مثبت و از جنس ارتکاب یا فعل است (مانند تولید یک اسباب‌بازی خطرناک) و گاهی به صورت منفی و از جنس ترک فعل می‌تواند باشد مانند عدم آگاهی و هشدار به مصرف‌کننده یا آموزش ندادن شیوه استفاده و مصرف به وی. عرضه‌کننده کالا وظائفی در قبال مصرف‌کننده و دیگران دارد که تخطی از این وظائف تقصیر محسوب می‌شود. از جمله این وظائف است (ر.ک: باریکلو، ۱۳۹۷: الف) تولید کالای سالم و باکیفیت که در قسمت اول ماده ۲ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان ۱۳۸۸ بدان اشاره شده است: «کلیه عرضه‌کنندگان کالا ... مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه‌شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند ...» و در تبصره

۲ ماده ۳ این قانون داشتن نشان استاندارد در مورد کالا و خدمات مشمول استاندارد اجباری، الزامی شناخته شده است. ب) تعهد ایمنی محصول یا تضمین سلامت کالا که اصطلاحاً گارانتی یا تضمین نامیده می‌شود (ر.ک: خشنودی، ۱۳۹۲) و در بند ۱ ماده ۳ قانون مزبور مورد اشاره قرار گرفته؛ چراکه ممکن است محصول طوری طراحی شود که اندک زمانی پس از فروش و استفاده معیوب شود و هدف از وظیفه عرضه محصول سالم محقق نشود. ج) ارائه مشخصات و اطلاعات کامل و لازم در خصوص کیفیت و کمیت محصول که در بند ۲ ماده ۳ مورد اشاره قرار گرفته است. د) عرضه محصول به مصرف‌کننده جهت مشاهده یا در معرض دید مصرف‌کننده گذاشتن کالا که در بند ۳ از ماده ۳ قانون حمایت بدان اشاره شده و نیز عرضه محصول به بازار وظیفه دیگر تولیدکننده است تا نیاز بازار تأمین شود و به همین دلیل عدم عرضه کالا که منجر به از بین رفتن امنیت اقتصادی کشور می‌شود، تحت عنوان احتکار جرم‌انگاری شده است. ه) هشدار و آگاهی‌بخشی به مصرف‌کننده. برخی کالاها به‌ویژه داروها ممکن است سلامت بخشی از بدن را تأمین کرده اما به بخش‌های دیگری آسیب برسانند یا اینکه علی‌رغم مداوای یک بیماری، عوارض جانبی دیگری داشته باشند یا برای افراد خاصی زیانبار باشد که در این موارد تولیدکننده تکلیف به هشدار به مصرف‌کننده و دیگران را دارد. در بند ۲ ماده ۳ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان، تولیدکنندگان موظف شده‌اند آگاهی‌های مقدم بر مصرف و تاریخ تولید و انقضای مصرف را در اختیار مصرف‌کنندگان قرار دهند.

فقه‌های امامیه به تکلیف فروشنده در خصوص بیان عیوب آشکار و پنهان مبیع توجه داشته و برخی گفته‌اند فروشنده باید عیوب کالا را چه آشکار باشد و چه پنهان به خریدار بگوید؛ وگرنه مرتکب غش و فریب در معامله شده است (محقق حلی، ۱۴۰۸ق: ۲۹۱). برخی دیگر تکلیف فروشنده را ویژه عیوب پنهانی مبیع دانسته و خودداری از اعلام را تدلیس برشمرده‌اند (نجفی، ۱۹۸۱: ج ۲۳، ص ۲۴۶؛ شهید ثانی،

۱۴۱۳ق: ج ۱، ص ۱۹۳). قانون مدنی نیز در ماده ۴۳۸ هرگونه عملیاتی را که موجب فریب طرف معامله شود، تدلیس دانسته و برای طرف مقابل حق اعمال خیار تدلیس در نظر گرفته است.

۴.۳. رابطه سببیت

اثبات رابطه علت بین عیب کالا و زیان حاصل شده رکن دیگر دعوای مسئولیت مدنی است و از دشوارترین مراحل اثباتی در دعوای مسئولیت ناشی از تولید محسوب می‌شود. پیچیدگی احراز رابطه سببیت از این جهت است که در هر حادثه عوامل گوناگونی ممکن است دخالت داشته باشند. به عنوان مثال در جایی که یک ماده خوراکی پاستوریزه شده سبب مسمومیت می‌گردد، احراز اینکه آیا عیب ناشی از تولید بوده یا مربوط به شیوه مصرف آن از جانب زیان‌دیده بوده یا به شیوه بد نگهداری آن در خارج از یخچال بر می‌گردد یا ناشی از خوردن آن همراه با ماده غذایی دیگری بوده که نباید هر دو با هم خورده می‌شدند (مانند شیر و سرکه) کار دشواری خواهد بود. همچنین عرضه‌کنندگان یک کالا افراد متعددی هستند؛ ابتدا کالا توسط تولیدکننده ساخته می‌شود سپس توسط فرد دیگری به نام توزیع‌کننده بازاریابی شده و در بازار عرضه می‌گردد. گاهی عمده‌فروشان به صورت عمده کالا را خریداری نموده و بعد آن را به خرده‌فروشان می‌فروشند و نهایتاً توسط خرده‌فروش به دست خریدار می‌رسد و خریدار یا خود مصرف‌کننده است یا آن را در اختیار مصرف‌کننده (مانند خانواده‌اش) قرار می‌دهد. حال اگر کالا معیوب باشد و منجر به خسارتی به مصرف‌کننده یا دیگری شود، با زنجیره‌ای مواجه هستیم که ممکن است مشخص نباشد کدام یک واقعاً مسئول بروز خسارت است و مسئولیت هریک به چه میزان است. اگر تولیدکننده در کشوری باشد و برخی واسطه‌ها نیز در آن کشور و برخی دیگر در کشور مقصد باشند، مسئله پیچیده‌تر می‌شود و مسئله تعارض قوانین نیز مطرح می‌گردد (ر.ک: طباطبائی‌نژاد، ۱۳۹۴). اگر زیان وارده بر زیان‌دیده

(مصرف‌کننده یا دیگری) ناشی از یک عامل در میان زنجیره تولید باشد، مسئله تابع بحث سبب مجمل است (ر.ک: حکمت‌نیا، ۱۳۸۶: ۱۰۷) و اگر زیان وارده ناشی از چند عامل در زنجیره باشد، بحث تعدد اسباب مطرح می‌گردد.

اگر بنا باشد مصرف‌کننده به هریک از این افراد به نسبت سهمشان در بروز خسارت مراجعه کند (یعنی در بین اسباب متعدد نظریه مسئولیت به نسبت سهم در بروز زیان پذیرفته شود)، اولاً احراز این امر بسیار دشوار است و ثانیاً مستلزم صرف وقت و هزینه زیادی است و اگر قرار باشد نظریه تساوی اسباب پذیرفته شود و هریک به صورت مساوی مسئول باشند، در این صورت هم زیان‌دیده باید دعاوی متعدد طرح کند و ممکن است با اعسار برخی مواجه شود.

جهت حل این مشکلات و با هدف تسهیل جبران خسارت زیان‌دیده، در قانون حمایت از مصرف‌کننده جامعه اروپا و برخی کشورهای دیگر برای افراد مختلف موجود در زنجیره تولید مسئولیت تضامنی در قبال زیان‌دیده در نظر گرفته شده است و در صورت مراجعه مصرف‌کننده به هریک وی باید کل خسارت او را جبران کند و سپس می‌تواند طبق قواعد عمومی مسئولیت مدنی به دیگر افراد زنجیره مراجعه نموده تا بالاخره خسارت بر شخص یا اشخاص مقصر تحمیل گردد.

براساس ماده ۱ دستورالعمل ناشی از عیب تولید اتحادیه اروپا ۱۹۸۵ تولیدکننده برای خسارتی که از عیب محصولش وارد می‌شود مسئولیت دارد و زیان‌دیده مطابق ماده ۴ لازم است رابطه سببیت را میان خسارت وارده به خود و عیب کالا اثبات نماید و در صورتی که دو یا چند نفر واردکننده زیان باشند، متضامناً یا منفرداً مسئولند. در اصلاحیه این دستورالعمل در سال ۱۹۹۹ نیز تولیدکننده یا واردکننده مکلف به جبران خسارت مصرف‌کننده در صورت احراز رابطه سببیت میان خسارت و عیب کالا شده اند بدون آنکه لازم باشد زیان‌دیده، سهل‌انگاری کلی یا جزئی

تولیدکننده یا واردکننده را اثبات کند که این همان مبنای مسئولیت محض است که توضیحش گذشت (ر.ک: سلیمی و پارساپور، ۱۳۹۱: ۶۶؛ ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۲۹).

در حقوق ایران هرچند که در بند ۲ ماده ۱ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان ۱۳۸۸ عرضه‌کنندگان کالا شامل کلیه اشخاصی دانسته شده که در زنجیره تولید و توزیع دخالت دارند و همه تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان، واردکنندگان و فروشندگان کالا و نیز کلیه دستگاه‌ها، مؤسسات و شرکت‌هایی که به‌صورت کلی یا جزئی کالا یا خدمات به مصرف‌کننده ارائه می‌کنند را در بر می‌گیرد و گرچه در لایحه ابتدایی ارائه‌شده توسط دولت در خصوص مسئولیت مدنی تولیدکنندگان مسئولیت تضامنی پیش‌بینی شده بود،^۱ اما نهایتاً در قانونی که تصویب شد، عبارت «منفرداً و متضامناً» به عبارت «منفرداً یا مشترکاً» تغییر یافت و مسئولیت عرضه‌کنندگان تضامنی قلمداد نشد که این امر ضعف قانون تلقی شده است (بادینی، ۱۳۹۱: ۵۴۰). در ماده ۲ قانون حمایت آمده است: «کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات منفرداً یا مشترکاً مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه‌شده ... هستند»؛ بنابراین بعد از اینکه مرجع رسیدگی‌کننده مطابق ماده ۱۶ قانون مزبور تشخیص داد که چه شخص یا اشخاص حقیقی یا حقوقی مسئول جبران خسارت می‌باشند، اگر یک شخص مسئول شناخته شود، مسئولیت انفرادی برای جبران خسارت زیان‌دیده دارد و اگر چند شخص مسئول شناخته شوند، آنها مسئولیت اشتراکی در قبال وی خواهند داشت.

۵. آثار مسئولیت مدنی عرضه‌کننده در قبال مصرف‌کننده یا زیان‌دیدگان دیگر

چنان‌که گذشت، گرچه در هر خرید و فروش کالا ابتدائاً میان فروشنده و خریدار رابطه قراردادی شکل می‌گیرد و اگر کالا معیوب باشد خریدار می‌تواند از ضمانت

۱. ماده ۲ لایحه پیشنهادی که به تصویب مجلس رسید، مقرر داشته بود: «کلیه عرضه‌کنندگان کالا و خدمات، منفرداً و متضامناً مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه‌شده مطابق با ضوابط و شرایط مندرج در قوانین و یا مندرجات در قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند و باید کلیه خسارت‌های مادی و معنوی ناشی از عیوب یا عدم انطباق کالا یا خدمت را جبران کنند».

اجرای خیار عیب یا ارش استفاده کند، اما در مسئولیت مدنی ناشی از عیب کالا و خسارتی که از ناحیه کالا وارد می‌شود، در یک حالت که خریدار خود محصول را مصرف می‌کند و از ناحیه آن زیان می‌بیند، مسئله مسئولیت مدنی عرضه‌کننده در قبال خریدار مطرح می‌گردد. ولی در مسئولیت غیرقراردادی حالت‌های دیگری قابل پیش‌بینی است. از جمله حالت دیگری که ممکن است به‌وجود بیاید، این است که خریدار کالا را در اختیار فردی مانند یکی از اعضای خانواده‌اش قرار دهد و او که صرفاً مصرف‌کننده محسوب می‌شود، از ناحیه کالا دچار خسارت گردد. سومین حالت قابل پیش‌بینی جایی است که خریدار و مصرف‌کننده از محصول خریداری شده آسیب نبینند؛ بلکه یک فرد ثالث از آن کالا دچار آسیب گردد؛ مثلاً عابری که مصرف‌کننده خودرو نیست، اما از دود غلیظ خودرو دچار مشکل ریوی شده و بدین سان زیان جسمی می‌بیند یا رهگذری که به‌واسطه ترکیب‌گی یک شیشه نوشابه جلو یک مغازه غش می‌کند یا مصدوم می‌شود. در ادامه به ترتیب موضوع را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم:

۵.۱. وظیفه عرضه‌کننده در جبران خسارت خریدار

در رابطه میان خریدار و عرضه‌کننده باید میان دو دسته خسارت قائل به تفکیک شویم: یکی خسارت خریدار ناشی از فروش کالای معیوب و دیگری خسارت وارده به وی ناشی از عیب کالا. به عبارت دیگر با فروش کالای معیوب به خریدار دو ضرر برای وی به‌وجود می‌آید که یکی قراردادی و یقینی و دیگری غیرقراردادی بوده و ممکن است به‌وجود بیاید. ضرر اول، زیان عدم تعادل میان ثمنی که پرداخت نموده با کالایی که دریافت کرده که معاوضی بودن بیع و تعادل ارزش اقتصادی را به ضرر خریدار مخلدش ساخته که این زیان یقینی است و زیان دومی که می‌تواند به‌وجود بیاید، ضرری است که به‌واسطه کالای معیوب بر او وارد شده؛ مثلاً به‌دلیل استاندارد نبودن آسانسور و سقوط آن پای خریدار شکسته است (زیان جسمی) یا

تأسیسات برق را دچار حریق نموده (زیان مالی) یا به دلیل باز نشدن در آسانسور وی نتوانسته به جلسه مناقصه راه یابد (عدم النفع).

درخصوص زیان نوع اول که از بحث مسئولیت مدنی خارج است، قسمت دوم ماده ۲ قانون حمایت بین موضوع معامله کلی و موضوع معامله عین معین تفاوت قائل شده است. در ارتباط با موضوع معامله عین معین راه حل قانون با ضوابط مربوط به خیار عیب (مواد ۴۲۲ تا ۴۳۷) منطبق است. درخصوص عین معین به مشتری اختیار داده شده است تا معامله را فسخ کند یا ارش بگیرد و فروشنده موظف است آن را پرداخت نماید. اما در مورد موضوع معامله کلی راه حل قانون با مقررات مربوط به خیار عیب در قانون مدنی متفاوت است و به مشتری تنها حق داده شده که عوض سالم را مطالبه کند و فروشنده مکلف به تأمین آن است.

مسئله مهم و قابل بررسی این است که آیا با وجود قرارداد و ضمانت اجراهای آن (اعمال خیار عیب و یا ارش) امکان مسئولیت قهری نیز برای عرضه کننده وجود دارد و می توان هم قرارداد را فسخ نمود و هم مطالبه خسارت نمود یا خیر؟ چراکه ممکن است با وجود فسخ معامله از سوی مشتری و استرداد ثمن، خساراتی به دلیل معیوب بودن کالا به وی وارد شده باشد.

قسمت آخر ماده ۲ قانون حمایت به این پرسش پاسخ منفی داده و تصریح نموده که: «در صورت فسخ معامله از سوی مشتری، پرداخت خسارت از سوی عرضه کننده منتفی است». با توجه به این صراحت قانونگذار برخی با انتقاد به قانونگذار معتقد شده اند نمی توان از جهت فروش کالای معیوب علیه فروشنده اقامه دعوا و مطالبه خسارت نمود و تنها خسارت قابل مطالبه همان ارش است و از نظر قانونگذار فسخ معامله سبب جبران خسارت است و خریدار دیگر نمی تواند از این جهت مطالبه خسارت کند (ابدالی، ۱۳۹۱: ۲۰۲). اما واضح است که جبران نشدن این قبیل خسارت ها با قواعد عمومی مسئولیت، منافات دارد و با توجه به اینکه امکان جبران

خسارت در ماده ۱۸ پیش‌بینی شده است، می‌توان این نظر را پذیرفت که ماده ۱۸ قانون مزبور حاکم بر ماده ۲ است و اطلاق این ماده خسارتی را نیز که از عیبی حاصل آمده که به فسخ انجامیده است در بر می‌گیرد (جعفری‌تبار، ۱۳۸۹: ۷۹).

همچنین می‌توان گفت به موجب ماده ۳ قانون حمایت در خصوص زیان‌هایی که کالای معیوب بر خریدار وارد می‌کند، شرط «تضمین سلامت و ایمنی کالا» به نفع خریدار وجود دارد، اما با توجه به اینکه برای تعیین مفاد این شرط ماده ۲ قانون حمایت به سایر قوانین و قرارداد و عرف ارجاع داده است و به خودی خود حکمی ندارد، باید از اصول و مقررات مسئولیت قراردادی و به ویژه ماده ۲۲۱ قانون مدنی کمک گرفت که برابر آن اگر کسی تعهد به امری را بکند یا تعهد نماید که از انجام امری خودداری کند، در صورت تخلف مسئول خسارت طرف مقابل است، مشروط بر اینکه جبران خسارت تصریح شده باشد یا تعهد به منزله تصریح باشد یا بر حسب قانون موجب ضمان باشد و در حال حاضر عرفاً می‌توان گفت که حکم عرف در معاملات این است که تعهد تولیدکننده دایر بر تأمین ایمنی و سلامت کالا یا خدمت، دست‌کم در مدت ضمانت، یک تعهد به نتیجه است و او نمی‌تواند از زیر بار مسئولیت شانه خالی کند، مگر اینکه ثابت کند که ورود ضرر منسوب به او نیست (مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ قانون مدنی) (بادینی، ۱۳۹۱: ۵۲۷).

۵.۲. وظیفه عرضه‌کننده در جبران خسارت سایر زیان‌دیدگان غیر از خریدار

قانونگذار ایران در قانون مربوط به نظام صنفی مصوب ۱۳۸۲ (یعنی شش سال قبل از تصویب قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان که مصوب سال ۱۳۸۸ است) امکان جبران خسارت افرادی غیر از خریدار را به صراحت پیش‌بینی نموده^۱ و نیز در

۱. در مواد ۷۲ و ۶۷ این قانون فرد صنفی متخلف را مکلف به جبران خسارت اشخاص ثالث زیان‌دیده دانسته است. ماده ۶۷ مقرر داشته است: «ماده ۶۷ - چنانچه بر اثر وقوع تخلف‌های مندرج در این قانون، خسارتی به اشخاص ثالث وارد شود، به درخواست شخص خسارت‌دیده، فرد صنفی متخلف، علاوه بر جریمه‌های مقرر در این

قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان خودرو در سال ۱۳۸۶ (دو سال قبل از تصویب قانون کلی حمایت از مصرف‌کنندگان) مصرف‌کننده را واقعاً به معنای مصرف‌کننده و نه خریدار معرفی نموده؛^۱ اما متأسفانه در بند ۱ ماده ۱ قانون حمایت برای مصرف‌کننده معنای محدود «خریدار» در نظر گرفته شده و مقرر شده: «مصرف‌کننده هر شخص حقیقی و یا حقوقی است که کالا یا خدمتی را خریداری می‌کند». در مواد بعدی قانون مزبور نیز صرفاً به تعهد عرضه‌کننده و تولیدکننده در مقابل مصرف‌کننده اشاره شده؛ از جمله در بند ۱ ماده ۳ به ارائه ضمانت‌نامه به مصرف‌کننده یا در ماده ۷ به عدم فریب یا اشتباه مصرف‌کننده با ارائه اطلاعات نادرست یا در ماده ۱۶ به مسئولیت جبران خسارت در مقابل مصرف‌کننده اشاره شده و در فصل دوم نیز قانونگذار عنوان «وظایف عرضه‌کنندگان کالا و خدمات در قبال حقوق مصرف‌کنندگان» را برگزیده است. بنابراین با توجه به تعریفی که از مصرف‌کننده در ابتدای این قانون ذکر نموده، تنها شخص خریدار است که امکان جبران خسارت بر مبنای این قانون را دارد و تعهد عرضه‌کننده به جبران خسارت صرفاً ناظر به خریدار می‌باشد^۲ و سایر زیان‌دیدگان از کالای معیوب راهی جهت جبران خسارت جز از طریق قواعد عمومی مسئولیت مدنی و استناد به مواد قانون مسئولیت مدنی و مواد مربوط به اتلاف و تسبیب ندارند.

قانون، به جبران زیان‌های واردشده به خسارت‌دیده نیز محکوم خواهد شد». همچنین ماده ۷۲ قانون نظام صنفی مصرف‌کنندگان را در کنار خریداران قرار داده و می‌گوید: «خریداران و مصرف‌کنندگان می‌توانند شکایت خود را در مورد تخلف‌های موضوع این قانون به اتحادیه‌های ذی‌ربط و یا ناظران و بازرسان موضوع ماده (۵۲) این قانون تسلیم، ارسال یا اعلام دارند ...».

۱. به موجب بند ۵ از ماده ۱ قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو ۱۳۸۶ مصرف‌کننده شامل هر شخص حقیقی یا حقوقی می‌شود که خودرو را برای استفاده شخصی یا عمومی در اختیار دارد.

۲. ماده ۱۸ این قانون مقرر می‌دارد: «ماده ۱۸ - چنانچه کالا یا خدمات عرضه‌شده توسط عرضه‌کنندگان کالا یا خدمات معیوب باشد و به واسطه آن عیب، خساراتی به مصرف‌کننده وارد گردد، متخلف علاوه بر جبران خسارات به پرداخت جزای نقدی حداکثر تا معادل چهار برابر خسارت محکوم خواهد شد».

نتیجه

الف) در حال حاضر مطابق مواد ۲ و ۳ از قانون حمایت از مصرف‌کنندگان، تعهد تولیدکننده دایر بر تأمین ایمنی و سلامت کالا دست‌کم در مدت ضمانت یک تعهد به نتیجه است و او نمی‌تواند از زیر بار این مسئولیت شانه خالی کند، مگر اینکه ثابت کند ورود ضرر منتسب به او نیست؛ اما در خارج از مدت ضمانت مصرف‌کننده باید تقصیر عرضه‌کننده را اثبات کند تا بتواند مطالبه خسارت نماید. پیش‌بینی مسئولیت محض در قانون حمایت از مصرف‌کنندگان خودرو و عدم پیش‌بینی آن در قانون حمایت فقط می‌تواند تمایل قانونگذار را به پذیرش مبنای مسئولیت محض در برخی موارد خاص نشان دهد.

ب) گرچه از نظر قانونگذار (با توجه به عبارت انتهایی ماده ۲ قانون حمایت) فسخ معامله از جانب خریدار سبب جبران خسارت است و خریدار دیگر نمی‌تواند از این جهت مطالبه خسارت کند؛ اما جبران نشدن این قبیل خسارت‌ها با قواعد عمومی مسئولیت، منافات دارد و با توجه به اینکه امکان جبران خسارت در ماده ۱۸ پیش‌بینی شده است می‌توان این نظر را پذیرفت که ماده ۱۸ قانون مزبور حاکم بر ماده ۲ است و اطلاق این ماده خسارتی را نیز که از عیبی حاصل آمده که به فسخ انجامیده است در بر می‌گیرد.

ج) متأسفانه در بند ۱ ماده ۱ قانون حمایت برای مصرف‌کننده معنای محدود «خریدار» در نظر گرفته شده و در مواد بعدی قانون مزبور نیز صرفاً به تعهد عرضه‌کننده و تولیدکننده در مقابل مصرف‌کننده اشاره شده است. بنابراین فقط شخص خریدار است که امکان جبران خسارت بر مبنای این قانون را دارد و تعهد عرضه‌کننده به جبران خسارت صرفاً ناظر به خریدار می‌باشد و سایر زیان‌دیدگان از کالای معیوب راهی جهت جبران خسارت به‌جز از طریق قواعد عمومی مسئولیت مدنی ندارند.

منابع

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دار صادر، چاپ سوم.
۲. ابراهیمی، نصرالله، (تابستان ۱۳۸۶)، «مسئولیت تولید کالای معیوب و حمایت از مصرف‌کنندگان، تحلیل حقوقی در سه نظام برتر دنیا»، پژوهش‌نامه حقوق و علوم سیاسی، سال دوم، شماره پنجم.
۳. ابدالی، مهرداد، «بررسی تطبیقی مبنا و حدود مسئولیت ناشی از عیب تولید در حقوق ایران، فرانسه و دستورالعمل جامعه اروپا»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۸، تابستان ۱۳۹۱.
۴. الواء، ژان کله، (بهار و تابستان ۱۳۷۹)، «تعریف مصرف‌کننده»، ترجمه دکتر عبدالرسول قدک، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۲۹-۳۰.
۵. امیدی، مهرانگیز و علیرضا سعادت‌مندی، (۱۳۷۴)، نگاهی به حقوق مصرف‌کننده، تهران: سازمان برنامه و بودجه.
۶. انصاری، شیخ مرتضی بن محمدامین، (۱۴۱۵ق)، کتاب المکاسب المحرمه و البیع و الخیارات (ط - الحديثه)، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
۷. بادینی، حسن، فلسفه مسئولیت مدنی، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴.
۸. _____، (۱۳۹۱)، «نقدی بر مبنا و قلمرو مسئولیت مدنی عرضه‌کنندگان کالاها و خدمات در قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان مصوب ۱۳۸۸»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۸.
۹. باریکلو، علیرضا، (۱۳۹۴)، مسئولیت مدنی، تهران: میزان، چاپ ششم.
۱۰. _____، (بهار و تابستان ۱۳۹۷)، «تحلیل مبنای حقوق مسئولیت مبتنی بر تولید»، مجله حقوق خصوصی، دوره ۱۵، شماره ۱.
۱۱. جابری، عصمت الله، (۱۳۸۶)، حقوق مصرف‌کننده، تهران: دادیار.
۱۲. جعفری تبار، حسن، (۱۳۸۹)، مسئولیت مدنی سازندگان و فروشندگان کالا، تهران: دادگستر.

۱۳. جعفری لنگرودی، (۱۳۹۳)، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران: گنج دانش.
۱۴. حکمت‌نیا، محمود، (۱۳۸۶)، مسئولیت مدنی در فقه امامیه (مبانی و ساختار)، قم: دفتر تبلیغات اسلامی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۱۵. حلی (محقق)، جعفر بن حسن، (۱۴۰۸ق)، شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، قم: مؤسسه اسماعیلیان، چاپ دوم.
۱۶. خشنودی، رضا، (بهار ۱۳۹۲)، «مطالعه تطبیقی تعهد ایمنی در حقوق ایران و فرانسه»، مجله پژوهشهای حقوق تطبیقی، دوره ۱۷، شماره ۱.
۱۷. سلیمی، فضا و پارساپور، (زمستان ۱۳۹۱)، «مبنای مسئولیت مدنی عرضه‌کننده در قبال مصرف‌کننده»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۱۶، شماره ۴.
۱۸. شهید ثانی، (۱۴۱۳ق)، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
۱۹. صفایی، سید حسین و حبیب‌الله رحیمی، (۱۳۹۰)، مسئولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)، تهران: سمت، چاپ دوم.
۲۰. طباطبائی‌نژاد، سیدمحمد، (تابستان ۱۳۹۴)، «ویژگی‌های نظام مسئولیت مدنی ناشی از عیب کالا در نظام تعارض قوانین و گزینش قانون حاکم»، فصل‌نامه پژوهش حقوق خصوصی، سال سوم، شماره یازدهم.
۲۱. عادل، مرتضی و بهنام غفاری فارسانی، (۱۳۸۸)، «حق مصرف‌کنندگان در برخورداری از محصولات ایمن»، فصل‌نامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۵۱.
۲۲. عبدی‌پور، ابراهیم و حمیدرضا پرتو، (۱۳۹۰)، «مسئولیت عرضه‌کنندگان کالا و خدمات در قانون حمایت از مصرف‌کنندگان، حرکتی روبه جلو یا بازخوانی قواعد سنتی» نامه مفید، دوره ۸۵، شماره ۱.
۲۳. قاسم‌زاده، مرتضی، (۱۳۸۷)، مسئولیت مدنی، تهران: میزان.
۲۴. قاسمی حامد، عباس و پری خالیدی، (تابستان ۱۳۹۱)، «مسئولیت خسارت وارده به مصرف‌کننده کالای معیوب یا خطرناک در قوانین و مقررات جاری»، مجله پژوهشهای اقتصادی، سال دوازدهم، شماره دوم.